

УДК 316.74:78

Науково-теоретичний альманах «Грані»
Scientific-theoretical almanac «Grani»«Grani». 2016. 138(10), 75-83.
doi:10.15421/1716124
www.grani.org.ua**Соціокультурні чинники формування музичних переваг студентської молоді України**Л. М. Нестеренко¹

У статті вивчається роль соціокультурних чинників у формуванні музичних переваг студентської молоді у сучасному суспільстві, з-поміж яких обрано наступні: тип суспільства, зміни в полях економіки, політики, культури, техніка, студентська молодь, музична парадигма. Виявлено зв'язок між певним типом суспільства та формуванням музичних переваг, опосередкований відповідними умовами та можливостями, згідно з яким у тоталітарному суспільстві формувались офіційно-державні, або формальні музичні переваги студентів, нав'язані та рекомендовані «зверху», натомість у демократичному суспільстві на основі індивідуально обраних траєкторій формувались плюралістичні, або мозаїчні, фрагментарні, музичні переваги студентів. Охарактеризовано значення соціальних змін, відповідно до яких зрушення у полі економіки, наприклад у контексті нової економічної політики, непу, привели до послаблення контролю за практиками споживання музичного мистецтва та створили можливості вибору нерекондованих до споживання зразків джазової музики. Виявлено зміну музичної парадигми в умовах «перебудови», як одного з наслідків суспільних зрушень у полі культури, в контексті якої зникнення «старого» музичного жанру, радянської масової пісні, та поява нових музичних форм у полях української популярної та масової культури визначили й конфігурації музичних переваг. Охарактеризовано зміну суспільної ролі студентської молоді, яка стала активним суб'єктом, спроможним не лише засвоювати зразки та норми культури, але й створювати цінності молодіжної субкультури. Проаналізовано зв'язок між формуванням музичних переваг та технікою, використанням ресурсів якої розширило можливості формування музичних переваг та способи задоволення потреб і запитів студентської молоді. Розглянуто результати емпіричних соціологічних досліджень музичних переваг та чинників, що вплинули на їх формування та зміни, які виявили переваги сучасних студентів щодо користування новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями та значне зменшення застосування традиційних технічних засобів із метою слухання музики. Крім того, музичні переваги практик взаємодій із улюбленими виконавцями та музичними групами показали різницю між вибором реального спілкування в ситуаціях концертної комунікації щодо опитаних студентів столичних вузів та віртуальним спілкуванням у межах Інтернет - практик опитаних студентів вузів обласного центру Східного регіону України, що пояснюється впливом чинника типу поселення, широкими можливостями доступу до культурних благ в умовах навчання у вузах столиці.

Ключові слова: тип суспільства; зміни; конфігурації музичних переваг; техніка; музична парадигма

Socio-cultural factors of formation of musical preferences of Ukrainian studentsL.M. Nesterenko²

The impact of social and cultural factors on the musical preferences of students in Ukraine has been analysed in the article. The following factors have been selected: the type of society and social change in the political fields of economy, culture, technology, students, musical paradigm. The urgency of the analysis of the genesis, development and change of musical preferences of students has been proven, the necessity to study the influence of sociocultural factors on the formation of musical preferences in modern society has been grounded. This allowed characterising the musical preferences as a socio-cultural phenomenon that present signs and society, and culture of the society. It has been found that the development of technology, such as the invention and use of the gramophone, phonograph, cinema, radio, television, and later a tape recorder, computer, Internet, mobile communications and the latest gadgets, has enhanced the formation of musical preferences. It has contributed meeting the needs and inquiries of students, which are studying musical art, the use of individual trajectories of formation of formal and informal musical preferences. Formal preferences are associated with the activities of social institutions and social organizations. In this context, the musical preferences and those recommended "from above" have been considered to be two different ways of formation of musical preferences in a totalitarian society. The variety of musical preferences has been determined. State-formed musical preferences have been identified and characterized by a second method of forming a musical preferences, which is based on the perception of diversity and is not approved by the musical culture of the individually selected samples, "from below" groups, which are defined as individual and personal, or informal, musical preferences. The musical preferences of students, related to situa-

¹ Аспірантка; Класичний приватний університет; 69000, Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

² Postgraduate; Classical private university, 70B, Zhukovs' kogo str., Zaporizhzhya, 69000, Ukraine

³ Аспірантка; Класический приватный университет, 69000, Запорожье, ул. Жуковского, 70Б
E-mail: kpuinform@gmail.com

tions of social changes that have occurred in the spheres of economy, politics, culture, have been analyzed. For example, during transformational years, musical preferences differed greatly due to the transitional nature of the necessity to choose between the old musical genres and intonations, and the new, which were not formed. As a result of the change of musical paradigm, the "withering away" genre of Soviet mass song disappeared and variety of Ukrainian song genres was created. The change in the role of students in the post-war period has been described. Students were the object of influence and became an active subject, which not only mastered the values and cultural patterns, but also became the founder of the youth culture and youth subcultures. Finally, the formation of the musical preferences of students in a transitional society has been described, which were characterized by the diversification of opportunities, first of all, by the access to information and communication technologies aimed at different musical forms, styles, genres. Such musical preferences have been defined as "pluralistic" or "mosaic, fragmentary". As a result, the following conclusions have been formulated, which presented the results of sociological-historical changes of students' musical preferences studies, caused by socio-cultural factors. The configuration of musical preferences in different types of societies has been shown. The results of empirical sociological studies of musical preferences have been presented. Factors that influenced their formation and changes have been described. The advantages of the use new information and communication technologies by modern students have been grounded and a significant decrease in the use of traditional technical means for the purpose of listening to music has been based. In addition, musical preferences practices and interactions with favorite artists and bands have shown the difference between the choice of real concert communication situations and virtual communication within the Internet. These practices allowed university students from different regions, such as Central and Eastern region, to broad access to cultural occasions during their education in high schools of the capital.

Keywords: type of society; change; configurations of musical preferences; technics; musical paradigm

Социокультурные факторы формирования музыкальных предпочтений студенческой молодежи Украины

Л. Н. Нестеренко³

В статье изучается влияние социокультурных факторов на формирование музыкальных предпочтений студенческой молодежи в современном обществе, среди которых выбраны следующие: тип общества, изменения в полях экономики, политики, культуры, техника, студенческая молодежь, музыкальная парадигма. Выявлена связь между определенным типом общества и формированием музыкальных предпочтений, опосредованная соответствующими условиями и возможностями, согласно которым в тоталитарном обществе формировались официально- государственные или формальные, музыкальные предпочтения студентов, навязанные и рекомендованные «сверху», а в демократическом обществе на основе индивидуально выбранных траекторий формировались плюралистические или мозаичные, фрагментарные, музыкальные предпочтения студентов. Охарактеризовано значение социальных изменений, согласно которым сдвиги в поле экономики, например в контексте новой экономической политики, нэпа, привели к ослаблению контроля за практиками потребления музыкального искусства и создали возможности выбора нерекондованных к употреблению образцов джазовой музыки. Выявлено изменение музыкальной парадигмы в условиях «перестройки», как одного из последствий общественных сдвигов в поле культуры, в контексте которой исчезновения «старого» музыкального жанра, советской массовой песни и появление новых музыкальных форм в полях украинской популярной и массовой культуры определили и конфигурации музыкальных предпочтений. Охарактеризовано изменение общественной роли студенческой молодежи, которая стала активным субъектом, способным не только усваивать образцы и нормы культуры, но и создавать ценности молодежной субкультуры. Проанализирована взаимосвязь между формированием музыкальных предпочтений и техникой, использование ресурсов которой расширило возможности формирования музыкальных предпочтений и способы удовлетворения потребностей и запросов студенческой молодежи. Рассмотрены результаты эмпирических социологических исследований музыкальных предпочтений и факторов, повлиявших на их формирование и изменения, которые обнаружили преимущества современных студентов по использованию новейших информационно-коммуникационных технологий и значительное уменьшение применения традиционных технических средств с целью прослушивания музыки. Кроме того, музыкальные предпочтения практик взаимодействия с любимыми исполнителями и музыкальными группами показали разницу между выбором реального общения в ситуации концертной коммуникации по отношению к опрошенным студентам столичных вузов и виртуальным общением в рамках Интернет-практик респондентов вузов областного центра Восточного региона Украины, что объясняется влиянием фактора типа поселения, широкими возможностями доступа к культурным благам в условиях обучения в вузах столицы.

Ключевые слова: тип общества; изменения; конфигурации музыкальных предпочтений; техника; музыкальная парадигма

Peer-reviewed, approved and placed: 08.10.2016.

Постановка проблеми. Музичні переваги в контексті сфер дозволя, інформаційно-комунікаційних технологій, споживання культурних продуктів стають значимим явищем у соціокультурному просторі сучасної України. Саме музика та музичні переваги впливають на оформлення культурних практик

індивідів та груп українського соціуму, включені в контекст стилів життя різних соціальних верств, є способом соціальної та культурної стратифікації. Особливо важливими є музичні переваги для студентської молоді, для якої музика та обрані зразки музичного мистецтва стають засобом соціалізації, є

інструментом адаптації до соціальних змін у кризовому суспільстві, характеризують обсяги культурного капіталу, впливають на відтворення соціальної структури. Для дослідження музичних переваг у контексті соціології музики важливим постає питання соціокультурних чинників їх формування, виявлення зв'язку формування музичних переваг із типом суспільства, змінами у полях соціокультурного простору, суспільною роллю студентської молоді та іншими. Вирішення цього питання дозволить схарактеризувати музичні переваги як соціокультурний феномен, що є ознакою соціальних та культурних статусів, умовою культурних практик студентів.

Проте стан дослідження формування музичних переваг характеризується розглядом окремих аспектів цієї проблеми в дискурсі соціології. Так, музичні переваги вивчалися із точок зору формування ціннісних орієнтацій робітничої молоді (А. Здравомислов, В. Ядов), типології культурно-дозвілєвої діяльності студентської молоді (Н. Победа), типів відношення до музики та музичних смаків молоді (П. Лебедев, А. Сохор, Ю. Давидов, Е. Алексеев, В. Волохов, Г. Головінський, Г. Зараківський, В. Цукерман, Л. Коган), художніх інтересів школярів (Ю. Фохт-Бабушкін), молодіжної субкультури (Т. Щепанська, З. Сікевич, Ю. Волков, В. Добренков, В. Луков, О. Омельченко, Н. Победа), стилів життя (П. Бурдье, А. Кононов) та інших.

Актуальним способом вирішення проблеми формування музичних переваг може виявитись розгляд генезису, розвитку та метаморфоз музичних переваг в сучасному суспільстві, що дозволить схарактеризувати останні як цілісне явище. Крім того, вивчення впливу соціокультурних чинників, які зумовили вказані стадії та стани, допоможе показати музичні переваги в якості соціокультурного феномена, що представить ознаки змін і соціуму, і культури даного соціуму.

Вкажемо, що аналіз змін музичних переваг та чинників, що зумовили ці зміни, у даному дослідженні проводиться в контексті двох «зрізів»: в основі першого «зрізу» використовуються історико-соціологічний та соціокультурний методи, в основі другого – розглянуто результати емпіричних соціологічних досліджень, проведених із застосуванням методу анкетованого опитування.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню факторів формування музичних переваг присвячені роботи як фундаторів соціології музики, так і сучасних науковців. Вивчення музичних переваг стало основним питанням соціології музики Т. Адорно [1], контекстом у працях М. Вебера [3], складовою концепції музичної інтонації Б. Асаф'єва [2]. В дослідженнях вітчизняного автора С. Грици музичні переваги та фактори їх формування виявились провідною темою досліджень, у межах яких з'ясувався зв'язок із традицією [5]. В роботах О. Семашка формування музичних переваг студентської молоді пов'язувалось із психологічними та соціальними чинниками і характеризувалось в якості елемента художніх потреб [7]. У дослідженні С. Катаєва про-

аналізовано чинники соціокультурної трансформації українського суспільства, з-поміж яких розглянуто обрані студентами естрадні та рок-пісні, зміст текстів яких став індикатором стремління до суспільних перетворень [6]. У контексті соціоаналізу П. Бурдье модель габітусу охарактеризовано зі сторони «пояснюючого принципу», фактора вироблення смаків та практик представників вищого, середнього та нижчого класів французького суспільства [3]. У наукових розвідках Л. Скокової вивчення музичних переваг проводилось у межах проблеми культурних практик та культурно – дозвілєвих стилів населення, групи молоді також, які формувалися в умовах перехідного суспільства та обумовлювались як соціальними факторами, так і соціокультурними передумовами, зокрема, мовою, традиціями, можливостями використання інформаційно-комунікаційних технологій та іншими [8-9].

Мета дослідження – дослідження соціології історії змін музичних переваг вітчизняних студентів та зумовленість цих змін соціокультурними чинниками в умовах сучасного суспільства, а також аналіз метаморфоз музичних переваг та відповідних детермінант на основі даних емпіричних соціологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Впродовж ХХ сторіччя формування музичних переваг студентської молоді України зумовлювалось низкою соціокультурних факторів, з-поміж яких наступні, на нашу думку, значно вплинули на формування та зміни музичних переваг, це: 1) тип суспільства; 2) зміни в полях політики, економіки, культури, насамперед революція 1917-го року, що змінила тип суспільства, та послідувача за нею громадянська війна, культурна революція, введення непу, Велика Вітчизняна війна, «відлига», студентські революції 1968-1969-го років, «застій», «перебудова», перехідний стан українського суспільства; 3) студентська молодь, яка із об'єкта впливу перетворилась на суб'єкт із рисами самоорганізації та самостійного вибору індивідуальних траєкторій соціалізації; 4) техніка, що є маркером формування та змін музичних переваг; 5) музична парадигма як провідний музичний жанр, що функціонував у певних соціокультурних умовах та визначав структуру і зміни музичних переваг.

У контексті першого «зрізу» коротко розглянемо соціологічну історію змін музичних переваг в різних типах суспільств та роль соціокультурних чинників у цих змінах. Зазначимо, що в умовах тоталітарного суспільства музичні переваги вітчизняних студентів формувались двома різними шляхами – офіційним та неофіційним. Перший спосіб пов'язаний із функціонуванням соціальних інститутів – влади, держави, освіти, культури, ЗМІ – радіо, телебачення, кіно, соціальних організацій, які проводили контроль за споживанням продукції музичної культури. В межах даного способу діяла модель споживання мистецтва, сформована та рекомендована «зверху», яка передбачала колективні, навіть масові способи виконання та сприйняття музики, а іноді - і її створення. Метою втілення цієї моделі в контекст музичних переваг стало виховання «радянської

людини», що досягалося, у тому числі, шляхом використання потенціалу музичного мистецтва. Відповідно до вказаних критеріїв формування, запропонованих соціальними інститутами, офіційною культурою, дані музичні преференції відносяться до різновиду офіційно-державних, або легітимних, сформованих дозволеними методами. Натомість другий спосіб пов'язаний із неофіційними шляхами та відображав прихований, nereкомендований характер споживання продукції музичної культури, для якого є показовим сприйняття розмаїття зразків музичного мистецтва за вибором індивідів «знизу». Згідно з самостійно обраними критеріями, які відповідали індивідуальним потребам та запитам, формувалася інший різновид музичних преференцій – індивідуально-особистісних, або неофіційних, неформальних.

Генезис музичних преференцій студентської молоді України проходив у ситуації революційних подій 1917 року та громадянської війни, впродовж яких студенти мали можливість сприймати і виконувати революційні пісні та марші, які найчастіше являли переробки «старих» пісень із новими текстами. В умовах проведення «культурної революції» залучення широких мас до цінностей культури і мистецтва, виховання молоді та студентів проходило за допомогою потенціалу музичного мистецтва, основним «інструментом» якого стали зразки класичної музичної культури. В 20-і роки в обставинах проведення нової економічної політики, непу, послаблення контролю за споживанням музичного мистецтва привело до можливості сприйняття індивідами зразків «чужої» культури, перш за все, джазової та «буржуазної» танцювальної музики. Із 30-х років зміни умов формування музичних преференцій проявились у посиленні контролю з боку держави, діячів музичної культури за практиками споживання nereкомендованих до сприйняття творів музичного мистецтва. У ці роки найкращі приклади офіційної музичної культури, зокрема радянська масова пісня, особливо в контексті творчості Ісаака Дунаєвського, стали улюбленими широкою аудиторією, в тому числі молоддю та студентами. Проте, як і в 20-і роки, переважна більшість творів музичного мистецтва, які створювалися композиторами із завданням виховання широких народних мас, не досягали поставлених цілей, крім найкращих, оскільки не відповідали потребам та запитам молоді, студентів та не ставали улюбленими. У воєнні роки – 1941-1945 рр. – формування музичних преференцій проходило в рамках цілі досягнення перемоги та проводилось за допомогою сприйняття військових пісень, смислом текстів яких стало стремління до об'єднання індивідів, а результатом слухання ставало формування колективних музичних преференцій.

У подальшому, з 1946-го по 1969-й роки, зміни музичних преференцій проходили у післявоєнні роки та в умовах студентських «бунтів» 1968-1969 рр. Основним соціальним фактором формування інших музичних преференцій у цей період стала зміна суспільної ролі молоді та студентів, які перетворились на активну соціальну силу, в суб'єкта, що кардинально змінив цей процес. У полі музичної культури

активність студентів проявилася не тільки в аспекті можливостей вибору та засвоєння музичних зразків, але й у безпосередньому створенні цінностей молодіжних субкультур. Із зміною політичної ситуації, яку було визначено так званою «відлигою», в суспільстві розпочався розвиток демократичних тенденцій, що позначилося й на послабленні контролю за споживанням музичного мистецтва, особливо відносно можливості доступу до сприйняття музичної творчості західних авторів. У соціомузичному просторі поширювався офіційно дозволений до вжитку сегмент музичної культури західних суспільств, представлений танцями та піснями народів світу, особливо розповсюджених в умовах функціонування всесвітніх фестивалів молоді та студентів. Хоча в ці роки в Україні студентських революцій не відбулося, тим не менш, «контркультурні тенденції», особливо щодо музичних преференцій західної рок-н-рольної музики, є загальними для вітчизняної та західної студентської молоді.

У період 1970-1984 рр. музичні преференції студентів сформувались у соціокультурних умовах «застою», які характеризувались більш жорсткими формами контролю та тиском цензури щодо практик споживання музичного мистецтва. Відсутність можливостей сприйняття музики, яка подобалася б молоді та відображала її світосприйняття, цінності та ідеали, привело до самостійного пошуку шляхів задоволення потреб у контексті музичної культури. Зважаючи на цензуру, відбувалося несанкціоноване «видання» записів рок-музики в домашніх умовах на рентген-плівці, так званої музики «на кістках», та її поширення за допомогою перезапису на магнітоплівку. Таким способом «самвидачу» розповсюджувались усі пісні Володимира Висоцького, Олександра Галіча, записи пісень «Бітлз», «Роллінг Стоунз», інших виконавців та музичних колективів.

Формування музичних преференцій студентів у другій половині 80-х років – 1985-1990-му роках – відбулося в умовах трансформації суспільства, зміні всіх соціальних інститутів. Із однієї сторони, в межах даного періоду, що отримав назву «перебудови», в полі культури поступово зникли контроль та цензура щодо практик споживання музичного мистецтва, виникли передумови самостійного вибору індивідами музичних прикладів, із іншої сторони, студенти самі починають шукати шляхи та способи задоволення потреб, можливостей сприйняття улюбленої музики. Одним із способів формування музичних преференцій стали умови участі молоді та студентів у неформальних об'єднаннях, при цьому невід'ємним елементом неофіційних молодіжних спільнот виявилася саме музика. Відзначимо, що в наукових роботах із тематикою досліджень проблем молодіжної культури поступово зникали поняття «неофіційні угруповання» або «неформальні об'єднання молоді», замість яких до наукового обігу було введено поняття молодіжної субкультури. Серед найбільш популярних вирізнялись наступні музичні субкультури молоді та студентів: панк, емо, готика, рейв, а також реп, диско, шансон та інші.

Разом із тим, на нашу думку, у полі музичної

культури також відбулися зміни, для яких є показовою ситуація, в межах якої впродовж перехідного періоду, перебудови, зникли одні музичні парадигми та сформувалися інші, нові. Зокрема, провідний жанр радянської масової культури - радянська масова пісня – зникла із соціомузичного простору та поступилася місцем новим музичним жанрам у полі української популярної та масової культури.

Наступні зміни в контексті формування музичних переваг студентів відносяться до 1991-2010-го років. Нові соціокультурні умови характеризували перехідне українське суспільство, суспільство, що трансформується. Відсутність суспільної стабільності в 90-х роках, трансформаційні процеси в різних сферах суспільства, особливо в економічній, негативно позначилися і на умовах функціонування музичної культури, на зменшенні випуску музичної продукції та, відповідно, несприятливих можливостях формування змінених музичних переваг.

Стан музичних переваг зумовився переходом від однієї музичної парадигми до іншої, що характеризувало особливості функціонування музичної культури в Україні та інших пострадянських суспільствах. Відсутність необхідних умов, особливо нестатку музичної продукції, яка б відповідала потребам молоді та студентів, створила своєрідну ситуацію щодо формування специфічних музичних переваг, показову для революційних ситуацій та перехідних станів суспільства.

Кінець 90-х та 2000-ні роки характеризувалися більш інтенсивним розвитком музичної культури, що проявилось і в організації численних музичних колективів та гуртів, і у появі нової музичної продукції. В результаті складались та поширювались нові музичні твори, які в більшій мірі відповідали різним потребам та музичним перевагам молоді, студентів. Основною особливістю музичних переваг сучасних студентів, які сформувались в умовах кінця 90-х та 2010-х років, є спрямованість на всі види та жанри музичної культури, що функціонують у полі культури України, плюралізм, мозаїчність та певна фрагментарність.

Розширення можливостей формування музичних переваг індивідуальними траєкторіями зумовив розвиток техніки, що включив наступні інновації: винахід на початку ХХ сторіччя грамофона, патефона, появу кіно, радіо, телебачення, а пізніше, - поширення магнітофонів, розповсюдження у 90-ті та особливо у 2000-ні роки комп'ютерів, Інтернету, мобільних телефонів, плеєрів новітніх гаджетів. Крім того, з'явилися можливості як реального, так і віртуального спілкування засобами музики, поширення практик взаємообміну музичною інформацією, формування Інтернет- та мобільних спільнот за критерієм загальних музичних переваг.

Другий «зріз» даного дослідження також спрямований на вивчення детермінант змін музичних переваг, проте із використанням інших «інструментів» аналізу, що допоможе вирішити завдання щодо виявлення змін музичних переваг та ролі чинників у цьому процесі. Переходячи до розгляду результатів емпіричних соціологічних досліджень змін

музичних переваг студентської молоді в культурному просторі сучасного українського соціуму та факторів, що вплинули на ці зміни, необхідно охарактеризувати обрані методи досліджень. У межах першого дослідження, проведеного методом анкетного опитування на основі багатоступеневої квотної вибірки, брали участь студенти технічних та гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів м. Луганська у вересні-жовтні 2011-го року (N=15440, n=831). До другого, суцільного опитування запрошувались студенти музичних спеціальностей музичних вишів м. Луганська у вересні-жовтні 2011-го року (n=390). У третьому дослідженні, методом проведення якого також стало анкетне опитування та яке мало пілотажний характер, учасниками стали студенти технічних, гуманітарних та творчо-музичних спеціальностей вузів м. Києва у квітні-травні 2016-го року (n=305).

Інструментарій досліджень склали дві анкети, призначені для опитування двох категорій респондентів, – студентів немусичних (технічних та гуманітарних) і студентів музичних спеціальностей. Оскільки до обох анкет було введено більшою мірою схожі ознаки, остільки було створено можливість проведення порівняльного аналізу отриманих даних за однаковими ознаками.

Основною ситуацією формування музичних переваг є комунікаційні практики, спілкування в ситуаціях взаємодій індивідів, «обличчям до обличчя». Однією з таких ситуацій є спілкування слухачів та глядачів із авторами та виконавцями музики, в ході відвідування концертів улюблених композиторів та виконавців. Проведений аналіз ознаки – «Якщо у Вас є композитори, виконавці, групи, яких Ви цінуєте та любите, то яким чином Ви долучаєтесь до їхньої творчості?» – показав дані, які необхідно проаналізувати в динаміці та охарактеризувати відповідні зміни (респонденти могли обирати всі підходящі варіанти відповідей, тому сума відповідей може перевищувати 100%) (табл. 1).

Розгляд динаміки формування музичних переваг в ситуації відвідування концертів «живої» музики та реального спілкування із музикантами та виконавцями улюбленої музики виявив зростання угруповань опитаних студентів музичної, гуманітарної та технічної спеціальності в останні п'ять років, які дорівнювали у 2011-му році, відповідно, 40,1%, 32,7 та 21,8 % респондентів, а в 2016-му відвідувачів концертів із-поміж опитаних студентів стало більше, відповідно, 55,1%, 51,0% та 25,0 %.

Проте аналіз динаміки формування музичних переваг виявив зменшення угруповань опитаних студентів, що віддавали перевагу Інтернет-практикам, відвідуванню сайтів, присвячених улюбленим композиторам, виконавцям, музичним групам. Так, в 2011-му році вказані заняття обирали 37,5 % опитаних гуманітаріїв, 32,1 % - музикантів, 31,5 % - опитаних студентів - представників технічної галузі, а у 2016-му році їх стало менше, 28,6 % - шанувальників із числа респондентів музичного профілю навчання, 22,5 % – гуманітарного, 19,2 % - технічного (див. табл. 1).

Хоча в контексті соціологічного моніторингу

Таблиця 1. Розподіл відповідей на запитання – «Якщо у Вас є композитори, виконавці, групи, яких Ви цінуєте та любите, то яким чином Ви долучаєтесь до їхньої творчості?» - респондентів технічної, гуманітарної, музичної спеціальності у 2011-му та 2016-му роках (%):

№ п/п	Варіанти відповідей/спеціальність	Технічна спеціальність		Гуманітарна спеціальність		Музична спеціальність		Всього за вибіркою	
		2011р.	2016р.	2011р.	2016р.	2011р.	2016р.	2011р.	2016р.
1	слухаю записи	87,5	85,6	89,7	87,0	89,2	89,8	88,8	87,5
2	відвідую концерти, в яких звучать твори цих музикантів	21,8	25,0	32,7	51,0	40,1	55,1	31,5	43,7
3	підтримую відносини та спілкуюсь із їх шанувальниками	9,3	5,8	6,0	4,0	6,7	6,1	7,3	5,3
4	купую, колекціоную записи їх музики	7,8	3,8	11,8	9,0	13,6	6,1	11,1	6,3
5	їжджу на їх концерти до інших міст	5,4	9,6	7,9	13,0	9,0	12,2	7,4	11,6
6	збираю інформацію про їхнє життя	9,8	12,5	16,6	11,0	18,8	19,4	15,1	14,3
7	виконую їхні твори	12,0	17,3	16,1	16,0	45,8	52,0	24,6	28,4
8	відвідую присвячені їм сайти в Інтернеті	31,5	19,2	37,5	22,0	32,1	28,6	33,7	23,3
9	інше	0,7	2,9	0,7	0,0	0,8	1,0	0,7	1,3
10	у мене немає улюблених композиторів, виконавців, груп	5,4	5,8	3,8	5,0	1,5	0,0	3,6	3,6

автори вказували на домінування приватних видів культурних практик проти публічних у сучасних соціокультурних умовах, наш аналіз динаміки формування музичних преференцій в ситуаціях віртуальних Інтернет - практик та реальної концертної комунікації показав у цьому сенсі нетипові зміни переваг реального спілкування vs віртуального, публічної сфери vs приватної сфери [9]. Поясненням даного феномена є, по-перше, надлишок віртуального, опосередкованого спілкування засобами цифрових технологій у сучасних соціокультурних умовах та, навпаки, нестаток безпосередніх взаємодій за посередництвом музики, які А. Шюц у контексті концертного виконання музичного твору визначив спільним творінням музики та соціальними відносинами [10]. По-друге, було виявлено вплив чинника типу поселення, роль якого проявилась у тому, що київські студенти більшу перевагу віддали практикам відвідування концертів улюблених музикантів, оскільки мали можливість реального, безпосереднього спілкування з улюбленими артистами. Натомість респондентами вузів обласного центру Східного регіону обрано, в першу чергу, віртуальні Інтернет - практики, а в другу чергу – відвідування концертів улюблених виконавців та музичних груп, оскільки опитані студенти мали менше можли-

востей для отримання культурних благ та задоволення запитів засобами музики в межах м. Луганська.

Роль техніки у формуванні музичних преференцій допомагають виявити відповіді респондентів, отримані на запитання анкети стосовно технічних засобів слухання музики в умовах повсякденності, – «Вкажіть, будь ласка, які технічні засоби Ви маєте для прослуховування музики?» – що показали такі дані (респонденти могли обирати всі підходящі варіанти відповідей, тому сума відповідей може перевищувати 100%) (табл. 2).

Опитані студенти як у 2011-му, так і в 2016-му роках продовжили користуватися, в першу чергу, новітніми технічними засобами - плеєром, комп'ютером, Інтернетом, мобільним телефоном із їх можливостями та функціями пошуку, збереження та сприйняття музичної інформації, а також, у другу чергу, використовувати й традиційні технічні устрої, наприклад радіо, телевізор, відеомагнітофон тощо. Проте зміни торкнулись спільнот респондентів – користувачів Інтернету, обсяги яких зросли в останні п'ять років відносно опитаних студентів усіх спеціальностей. Так, відповіді на запитання - «Вкажіть, будь ласка, які технічні засоби Ви маєте для прослуховування музики?» - показали наступне. Якщо у

Таблиця 2. Розподіл відповідей на запитання «Вкажіть, будь ласка, які технічні засоби Ви маєте для прослуховування музики?» респондентів технічної, гуманітарної, музичної спеціальності у 2011-му та 2016-му роках (%):

№ п/п	Варіанти відповідей/спеціальність	Технічна спеціальність		Гуманітарна спеціальність		Музична спеціальність		Всього за вибіркою	
		2011р.	2016р.	2011р.	2016р.	2011р.	2016р.	2011р.	2016р.
1	плеєр	48,2	47,6	49,9	37,6	48,1	42,9	48,7	42,7
2	комп'ютер	92,7	90,5	96,4	85,1	85,3	79,6	91,5	85,1
3	інтернет	75,8	89,5	84,2	88,1	70,4	84,7	76,8	87,4
4	телевізор	57,1	26,7	75,8	35,6	59,6	33,7	64,2	32,0
5	радіо	46,2	29,5	59,5	34,7	44,2	30,6	50,0	31,6
6	магнітофон	22,5	9,5	22,8	12,9	23,7	12,2	23,0	11,5
7	відеомагнітофон	10,9	2,9	10,8	4,0	14,4	6,1	12,0	4,3
8	мобільний телефон	86,4	82,9	86,3	85,1	79,7	78,6	84,1	82,2
9	музичний центр	25,9	16,2	25,7	15,8	26,0	11,2	25,9	14,4
10	програвач	16,9	14,3	13,9	9,9	15,4	10,2	15,4	11,5
11	DVD-програвач	41,4	9,5	49,6	10,9	48,1	11,2	46,4	10,5
12	інше	3,1	1,0	1,4	4,0	3,3	3,1	3,5	2,7
13	ніяких не маю	0,5	0,0	0,2	0,0	0,0	1,0	0,5	0,3

2011-му році користувачами Інтернету були 84,2 % респондентів гуманітарної спеціальності, 75,8 % - технічної та 70,4 % - музичної, то у 2016-му стало більше користувачів серед студентів технічного профілю - 89,5 %, гуманітарного – 88,1 %, музичного – 84,7 % (див. табл. 2). При цьому змінились угруповання користувачів традиційних технічних засобів – телевізора, радіо, магнітофона, програвача, відеомагнітофона, музичного центру, DVD-програвача, обсяги яких значно зменшились у 2016-му році порівняно з 2011-м роком. Наприклад, відповідь «телевізор» у 2011-му році вказали 75,8 % опитаних студентів гуманітарної спеціальності, 59,6 % – музичної, 57,1 % – технічної, а у 2016-му році користувачами телевізора виявились 33,7 % представників спільноти музичних спеціалістів, 33,6 % – гуманітарних та 26,7 % – технічних. Отже, музичні преференції засобів слухання музики за останні п'ять років значно змінились, оскільки опитані студенти більше користувались новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями у повсякденному житті, особливо Інтернетом, аніж традиційними.

Відношення респондентів до музичних жанрів, які функціонують у полі музичної культури України, та які показують взаємодію опитаних студентів у межах музичних субкультур, розглянуто за допомогою запитання: «Побудуйте ієрархію своїх уподобань видів та жанрів музики». Зв'язок між жанрами, видами, напрямками музики та музичними субкультурами проявляється в тому, що музичні жанри або напрямки, види музики є елементом музичних субкультур. Вивчення динаміки спілкування респондентів - учасників музичних субкультур виявило тенденцію, сутність якої буде розглянуто нижче.

Із ціллю аналізу численних музичних субкультур чотирнадцять запропонованих для вибору музич-

них жанрів було об'єднано у три групи: перша група включила домінуючі, найбільш популярні та улюблені з них, що зайняли перші п'ять місць в ієрархії, - з 1 по 5, друга група – це менш популярні та менш улюблені музичні напрямки, що обійняли позиції з 6 по 9, третя жанрова група включила периферійні музичні субкультури, ранг яких виявився з 10 по 14.

Щодо опитаних студентів технічних спеціальностей, то в дослідженні і 2011-го року, і 2016-го до групи домінуючих музичних жанрів опитані студенти включили чотири із п'яти тих самих, що були обрані ними п'ять років тому: 1 ранг отримала клубна музика (83,3 %), 2 – реп (79,2 %), 3 - рок (75,7 %), 4 та 5 «поділили» шансон і класика (по 69,1 %). Для порівняння наведемо дані дослідження 2016-го року, які є такими: 1 місце – рок-музика (69,5 %), 2 - клубна музика (41,9 %), 3 – реп (31,4%), 4 - класика (29,5 %), 5 – джаз (21,0%).

Стосовно двох досліджень, у спільноті респондентів гуманітарної спеціальності збігалися всі п'ять музичних жанрів, які увійшли до групи домінуючих: у 2011-му році на 1 місці виявився жанр клубної музики (88,5 %), на 2 місці – реп (83,4%), на 3 – естрадна музика (82,0 %), на 4 – рок-напрямок (80,8 %), на 5 – класична музика (80,0%). У 2016-му році на 1 позиції опинився жанр рок-музики (51,6 %), 2 позицію зайняла клубна музика (41,1 %), 3 – естрада (37,9 %), 4 – реп (32,6 %), 5 – класичне музичне мистецтво (31,6 %). Як бачимо, за багатьма позиціями музично-жанрові преференції студентів – спеціалістів гуманітарного та технічного профілю схожі.

Опитані студенти музичної спеціальності вказали наступні п'ять домінуючих музичних жанрів, які збігалися по чотирьох із п'яти позицій в обох дослідженнях: у 2011-му році перший ранг отримала класична музика (87,3 %), 2 ранг – джаз (79,8 %), 3

– рок (77,2 %), 4 – блюз (76,4 %), 5 – романс (69,8 %). Відповідно, у 2016-му, 1 позиція також належала класиці (55,7 %), 2 – джазу (38,1 %), 3 – рок-музиці (36,1 %), 4 – обійняла естрада (30,9%), 5 – блюз (28,9 %). Як показали отримані дані, за цією ознакою студенти-музиканти мають не схожі з респондентами інших спеціальностей музичні переваги.

У межах другої групи менш популярних музичних жанрів, що зайняли 6 - 9 місця в ієрархії, респонденти технічної спеціальності обрали наступні з них: у 2011-му році на 6 позиції виявився напрямок диско-музики (68,9 %), на 7 – естрадна музика (66,2 %), 8 – джаз (63,5 %), 9 – блюз (60,8 %). У 2016-му році збіглися три з чотирьох запропонованих для вибору музичних жанрів, оскільки «додався» до цієї групи напрямок шансону. Щодо студентів гуманітарної спеціальності, то в другій групі музичних жанрів зміни виявились також невеликими, оскільки три з чотирьох музичних напрямки, обраних у 2011-му році, увійшли до цієї групи і у 2016-му. Так, на 6 місці опинилась музика в стилі диско (76,4 %), на 7 місці – шансон (73,8 %), 8 – джаз (72,1 %). 9 – блюз (69,0 %). Порівняно з 2011-м роком, у 2016-му на 8 місці виявився напрямок психоделіка. Як показало вивчення динаміки музичних переваг респондентів гуманітарної професійної орієнтації та технічної, ці два угруповання мають майже ідентичні музично-жанрові вподобання.

Респонденти музичної спеціальності вказали такі музичні субкультури, в межах яких проходило їх спілкування та з-поміж яких збіглися три музичні напрямки з чотирьох. Стосовно 2011-го року, 6 ранг отримала клубна музика (63,5 %), 7 – народна (66,3 %), 8 – реп (65,8 %), 9 – диско-напрямок (63,9 %). В 2016-му році до цієї групи потрапив жанр романсу. Стосовно порівняння значимості музичних жанрів для студентів музичної спеціальності та немусичної, то остання виявила різницю у виборі «середньо» популярних музичних субкультур для угруповань одних та других респондентів.

Нарешті, до третьої групи периферійних музичних жанрів включено ті з них, яким віддала перевагу найменша кількість опитаних студентів та які опинилися на місцях із 10 по 14. Так, у 2011-му році за вибором студентів технічної спеціальності на 10 – 11 місці виявились народна музика та романс (по 58,8 %), на 12 місці – психоделіка (57,4 %), 13 – бардівська пісня (55,1 %), 14 – музичні субкультури емо, панк, готів та інших (54,7 %). У 2016-му році всі обрані в минулому, у 2011-му році, жанри збіглися, проте з меншими обсягами угруповань респондентів, які віддали їм перевагу.

Стосовно гуманітаріїв, то у 2011-му та 2016-му роках повторився вибір трьох із чотирьох музичних жанрів: 10 позицію зайняла народна музика (65,6 %), 11 позицію – романс (65,1 %), 12 – психоделіка (64,7 %), 13 – бардівська пісня (63,7 %), 14 – емо, панк, готична музика та інші музичні субкультури (60,8 %). Через п'ять років на 10 місці виявилась також народна музика, на 11 – шансон, на 12 – емо та ін., 13 – бардівська пісня, 14 – романс. Порівняння обраних музичних субкультур опитаними студентами технічних та гуманітарних спеціальностей виявило повну «спорід-

неність» музично-жанрових переваг цих угруповань респондентів, яка показала схожість не лише за критерієм наповнення цієї групи жанрів, але й за критерієм значимості, рангів обраних музичних жанрів.

Опитані студенти-музиканти спілкувались у межах наступних найменш улюблених музичних субкультур: у 2011-му році 10 позицію зайняла естрада, 11 – бардівська пісня, 12 – шансон, 13 – психоделіка, 14 – емо та інші. В 2016-му році вказані музичні напрямки виявились в цій самій групі, проте жанр шансону не отримав рангу, оскільки не був обраний респондентами музичної спеціальності (0,0 %). Як показало порівняння музичних переваг студентів музичної та немусичної спеціальності щодо периферійних музичних жанрів, останнє виявило однакове відношення респондентів всіх спеціальностей до даних музичних субкультур.

Аналіз змін музичних переваг виявив стійку тенденцію до збереження рівня популярності музичних жанрів та поширеності спільнот відповідних музичних субкультур, що функціонували в музично-субкультурному просторі України впродовж останніх п'яти років. У контексті цієї тенденції позиції музичних жанрів за даний період мало змінились стосовно студентів всіх спеціальностей. За даною ознакою музичні переваги респондентів гуманітарного та технічного профілю виявились більш близькими, навіть ідентичними за певними позиціями, натомість музичні переваги опитаних музикантів та немусикантів виявились різними, особливо щодо значимості домінуючих музичних жанрів та музичних субкультур.

Також зміни показали відмінності музичних переваг домінуючих жанрів музики за ознакою типу поселення, що виявило вплив даного чинника. В контексті вказаних змін найбільшою спільнотою студентів-немусикантів вузів обласного центру Сходу країни був обраний жанр клубної музики, який є елементом клубної субкультури та має музично-розважальну спрямованість, натомість угруповання респондентів немусичних спеціальностей м. Києва віддало більшу перевагу жанру рок-музики, як традиційному музичному «атрибуту» молодіжної субкультури та історичному символу протестних настроїв молоді.

Висновки. Отже, проведений аналіз соціокультурних чинників виявив музичні переваги різних видів та конфігурацій, що відобразили відповідні суспільні реалії. Охарактеризовано державно-офіційні музичні переваги, сформовані та пов'язані із соціокультурними умовами тоталітарного суспільства, пов'язані соціальними інститутами та соціальними організаціями ззовні, «зверху». Показано індивідуально-особистісні, нелегітимні, неформальні музичні переваги, що формувались одночасно із офіційними, проте розвивались прихованими шляхами та за індивідуальними траєкторіями, за допомогою самостійно віднайдених індивідами та групами специфічних соціокультурних інструментів, «знизу». Нарешті показано плюралістичні, або мозаїчні, фрагментарні, музичні переваги, що стали віддзеркаленням широких можливостей доступу до культурних благ та послуг і сформувались в умовах демократичного суспільства.

Проаналізовано зміни музичних переваг у

контексті даних емпіричних соціологічних досліджень, які виявили і соціальні, і культурні детермінанти цих змін. Так, вивчення ролі фактора техніки показало, що опитані студенти київських вишів значно більше, аніж респонденти вузів обласного центру Східного регіону, стали користуватись Інтернетом та комп'ютером, тобто новітніми технічними засобами, та одночасно значно менше застосовувати традиційні технічні устрої - телевізор, радіо, магнітофон та інші - з метою слухання музики. Крім того, виявлено збільшення обсягів категорії респондентів столичних вузів, які віддають перевагу «живому» спілкуванню із виконавцями музики в ситуації концертної комунікації у порівнянні з їх луганськими колегами, які більше спілкувались із улюбленими виконавцями в межах віртуальних Інтернет-практик, що пояснюється

чинником типу поселення відносно різниці можливостей формування музичних переваг в умовах обласного центру та столиці, периферії та центру. Наявність, визначення ієрархії музичних жанрів показало спрямованість опитаних луганських студентів на розважальну музику в контексті клубної субкультури, проте в музично-жанровій ієрархії опитаних студентів столиці пріоритетом виявилась рок-музика, яка стала історичним символом протесту та незмінним елементом молодіжної субкультури. Перспективи подальших розвідок полягають у необхідності проведення соціологічних моніторингових досліджень із метою виявлення зміни музичних переваг способом встановлення взаємозв'язку між соціокультурними чинниками та формуванням музичних переваг, релевантних соціокультурним змінам.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Адорно Т.В. Типы отношения к музыке [Текст] / Теодор В. Адорно // Избранное. Социология музыки. – М.; СПб: Университетская книга, 1998. – С. 11-27.
2. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс [Текст] / Б.В. Асафьев; [изд. 2-е]. – Л.: «Музыка», Ленинградское отделение, 1971. – 365 с.
3. Бурдьё П. Практический смысл [Электронный ресурс] / П. Бурдьё; [пер. с фр. А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко; отв. ред. пер. и послесл. Н. Шматко]. – СПб.: Алетея, 2001. – 562 с. – Режим доступа: <http://bourdieu.name/content/burde-prakticheskij-smysl>.
4. Вебер М. Рациональные и социологические основания социологии музыки [Текст] / М. Вебер // Избранное. Образ общества / [пер. с нем.]. – М.: Юрист, 1994. – С. 469 - 550.
5. Грица С.И. Фольклор і сучасність [Текст] / С.И. Грица // Українська художня культура: Навч. посібник / [за ред. І.Ф. Ляшенка]. – К.: Либідь, 1996. – С. 300-313.
6. Катаев С.Л. Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства: дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.01 [Текст] / Станіслав Львович Катаев; Запорізька державна інженерна академія. – К., 1998. – 380 с.
7. Семашко А.Н. Художественные потребности и их развитие у молодежи. Опыт социально-психологического изучения художественных потребностей студентов [Текст] / А.Н. Семашко. – К.: Гол. изд-во изд. объединения «Вища шк.», 1977. – 159 с.
8. Скокова Л. Культурні переваги регіонів / Л. Скокова // Субкультурна варіативність українського соціуму [Текст] / [за ред. Н. Костенко, А. Ручки]. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2010. – С. 175-194.
9. Скокова Л. Культурні практики населення : зрушення останніх десятиліть [Текст] / Л. Скокова // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2015. – № 4. – С. 72-99.
10. Шюц А. Совместное сочинение и исполнение музыки. Исследование социального отношения [Текст] / А. Шюц / Смысловая структура повседневного мира / [сост. А.Я. Алхасов; пер. с англ. А.Я. Алхасова, Н.Я. Мазлумяновой; научн. рд. переводов Г.С. Батыгин]. – М.: Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2003. – С. 238-259.

REFERENCES:

1. Adorno, T. W., 1998. Izbrannoe. Sociologija muzyki [Favorites. Sociology of music]. Universitetskaja kniga, Moskva, Sankt-Peterburg (in Russian).
2. Asafiev, B. V., 1971. Muzykal'naja forma kak process [Musical form as a process]. Muzyka «Leningradskoe otdelenie», Leningrad (in Russian).
3. Burd'e, P., 2001. Prakticheskij smysl [Practical sense]. Aleteja, Sankt-Peterburg Retrieved from <http://bourdieu.name/content/burde-prakticheskij-smysl> (in Russian).
4. Veber, M., 1994. Racional'nye i sociologicheskie osnovanija sociologii muzyki [The rational and sociological foundation of music's sociology]. Jurist, Moskva (in Russian).
5. Grica, S. J., 1996. Fol'klor i suchasnist' [Folklore and modernity]. Libid', Kyiv, (in Ukrainian).
6. Kataev, S. L., 1998. Sociokul'turna transformacija suchasnogo ukrains'kogo suspil'stva [Socio-cultural transformation of the modern Ukrainian society]. Zaporiz'ka derzhavna inzhenerna akademija, Kyiv (in Ukrainian).
7. Semashko, A. N., 1977. Hudozhestvennye potrebnosti i ih razvitie u molodezhi. Opyt social'no-psihologicheskogo izuchenija hudozhestvennyh potrebnostej studentov [Artistic needs and the development of young people. The experience of the socio-psychological study of the artistic needs of students]. Golovnoe izdatel'stvo izdatel'skogo ob#edinenija «Vishha shkola», Kiev (in Russian).
8. Skokova, L., 2010. Kul'turni preferentsiyi rehioniv [Cultural preferences of regions]. Instytut sotsiolohiyi NAN Ukrayiny, Kyiv (in Ukrainian).
9. Skokova, L. 2015. Kul'turni praktyky naseleennya : zrushennya ostannikh desyatylyt' [Cultural practices of the population: changes within recent decades]. Sotsiolohiya : teoriya, metody, marketynh 4, 72 - 99 (in Ukrainian).
10. Shjuc, A., 2003. Smyсловaja struktura povsednevnogo mira [Semantic structure of the everyday world]. Institut Fonda «Obshhestvennoe mnenie», Moskva (in Russian).